

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.116

Ю. Чистякова,кандидат юридичних наук, асистент кафедри права ЄС та порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Класифікація займає важливе місце в науковій роботі юриста. Для сучасного правознавства основною, однією з головних і найбільш актуальних проблем є розробка класифікації правових систем, проте також часто здійснюються й класифікації окремих правових явищ (правових інститутів, джерел права, правових норм і та ін.). Побудова класифікаційних схем, в тому числі й класифікацій правових систем, є важким та об'ємним завданням, що потребує використання широкого методологічного арсеналу, в тому числі й семіотичного підходу.

Взагалі класифікація є одним з найбільш давніх наукових методів і використовується досить часто в усіх галузях наукового знання. Вона служить початком всіх типів теоретичних конструкцій, які включають складну процедуру встановлення причинно-наслідкових відносин, що пов'язують об'єкти, які класифікуються [1]. В 1970–1980 рр. в СРСР склалось окреме вчення про класифікацію (класологія), яке представляло собою міждисциплінарну область знань, що склалась на стику логіки, математики, семіотики, лінгвістики, методології науки і психології [2].

Визначити певний клас об'єктів – це означає встановити ті істотні характеристики, які є загальними для усіх складових елементів цієї групи. Усі класифікації ґрунтуються на виявленні тієї або іншої впорядкованості. Класифікація є фундаментальним процесом. Вона, на думку Г. Сельє, є першим кроком в розвитку науки [1]. Класифікаційні методи і процедури широко застосовуються в наукових дослідженнях для вирішення різноманітних пізнавальних завдань. Як і будь-яка наукова теорія, класифікація не лише підсумовує вже отримані знання, оскільки містить в собі велику кількість інформації про об'єкти, що досліджуються, але й є відповідним пунктом для подальших до-

сліджень в певному напрямі, нерідко відкриваючи нові області для наукових пошуків. Будь-яка класифікація має велику евристичну силу, дозволяючи передбачити існування невідомих раніше об'єктів або розкрити нові зв'язки і залежності між вже відомими об'єктами. У класифікації, таким чином, як вірно відмічають З.В. Мейен та Ю.А. Шрейдер, виразно проявляється діалектичний характер розвитку наукового знання: процес отримання нового знання до певної міри детермінується вже наявним знанням, і в той же час нове знання виявляється таким, що не зводиться до старого як більш глибоке, більш організоване, більш впорядковане [3, с. 67]. Класифікаційні системи багато в чому дозволяють оновлювати і удосконалювати понятійний і термінологічний апарат науки.

Можна припустити, що прагнення до систематизації знаків в семіотичних будовах людство запозичило зі спостереження за онтологічними предметами і явищами [4, с. 198]. Дуже скоро у своїй взаємодії з навколишньою дійсністю людина усвідомила, що предмети, хоча і дуже схожі, відрізняються один від одного. Природно, що, означаючи ці предмети і явища знаками, люди прагнули передати відмінності і характеристики зображуваного. Перші систематизації знаків з'явилися услід за простим спостереженням онтологічних явищ і фіксації їх очевидних і яскравих властивостей. Згодом такі судження збагачувалися новими нюансами, що вело до зміни і удосконалення попередніх класифікаційних схем. Одним з перших процесів класифікації, який був письмово зафіксований, можна вважати той, який викладається в «Старому Завіті» в другій книзі «Шмот» («Імена») [4, с. 199]. Мойсей призначав суддів з найвидатніших людей і ставив їх управляти відповідним числом членів свого племені (тисяченачальники, стоначальники,

п'ятидесятиначальники, десятиначальники). Кожен з них грав більшу або меншу роль в управлінні, тобто вони були ієрархічно розставлені за об'ємом влади над певним контингентом людей. Це – перше повідомлення, що збереглося, про те, як створювалися органи влади, органи адміністративного і судового управління, які одночасно з їх формуванням були розділені на різні рівні, що і по суті є першою юридичною класифікацією.

Семіотичний підхід є важливим інструментом при здійсненні класифікації правових явищ. Семіотичний підхід є комплексною стратегією вивчення правових явищ, передбачає вивчення всіх правових явищ через призму знаків та знакових систем. При цьому можна цілком обґрунтовано визначити сам процес класифікації як процес семіозису, тобто процес отримання певними поняттями, явищами знакової форми. Усі класифікації можна поділити на природні та штучні. Класифікацію будь-яких правових явищ слід віднести до штучної, оскільки вона є результатом роздумів та теоретичного аналізу, ми не можемо говорити про основи для класифікації правових явищ, які б існували у реальному, матеріальному світі. Під час класифікації будь-яких правових явищ ми постійно звертаємось до знакових конструкцій, які вироблені розумом, тобто постійно перебуваємо в семіотичному просторі. Залучення семіотичного підходу при класифікації правових явищ сучасності може мати широкі евристичні можливості.

На думку А.Л. Субботіна, проведення класифікації може бути спрямоване на вирішення двох наступних методологічних завдань: представлення в зручному для огляду і розпізнавання виді усіх об'єктів конкретної предметної області; вміщення якомога більш істотної інформації про ці об'єкти. При цьому класифікація виступає не просто як констатація вже досягнутого знання, але й виконує важливу методологічну функцію: здійснюючи систематизацію певної предметної області, вона разом з цим задає загальний напрям її подальшого цілеспрямованого дослідження і може провокувати створення нових наукових дисциплін [5, с. 9–10]. Проведення класифікації в рамках правознавства в повній мірі сприяє вирішенню вищезазначених завдань. Так, класифікація правових систем світу передбачає розподіл національних правових систем по групах (правових сім'ях) в залежності від критеріїв, що лежать в основі класифікації. Саме через її здійснення та вивчення можна прослідкувати єдність загального (правової карти світу), особливого (правової сім'ї) та одиничного

(конкретної національної правової системи). Класифікація правових систем дозволяє по іншому поглянути на специфіку як однієї конкретної національної правової системи, так і на особливості взаємодії всіх світових правових систем. Поділ правових систем на групи є одним з найбільш ефективних способів представлення повної правової панорами світу та відображення зв'язків між її елементами.

В науці при розгляді питань класифікації було розроблено 3 основні концепції класифікації:

1) есенціалістична – в основі всієї різноманітності речей лежать постійні, завжди тотожні самим собі «сутності»; завдання науки полягає в тому, щоб відкрити і описати ці сутності, що становлять істинну природу речей, те, завдяки чому ці речі такі, які вони є, і без чого вони не можуть бути саме такими, і розподілити усі речі по групах згідно з тими сутностями, до яких вони причетні і від яких вони отримують своє найменування. Есенціалісти ставлять своїм завданням відкрити (не створити, а саме відкрити) існуючу в природі «природну систему», яка може бути тільки одна. Тобто всі існуючі явища вже розподілені по групах природою, а завдання науки тільки в тому, щоб правильно описати цей розподіл;

2) концептуалістична – як самі групи, так і встановлені між ними зв'язки не вважаються тут остаточно пізнаними і в цьому сенсі незмінними, абсолютно адекватними системі, що має місце в природі. Будь-яка класифікація розцінюється як певний етап в пізнанні досліджуваних об'єктів, як картина співвідношення їх груп, створена на підставі встановлених на цей конкретний момент даних і наявних концептуально-теоретичних уявлень. Прагнення до повного відображення природної системи, яка завжди сприймається як ідеал, тут поєднується з тверезим усвідомленням того, що досягнутий рівень є чимось, що підлягає подальшому удосконаленню і розвитку; оскільки будь-яка класифікація будується на невичерпних до кінця фактичних даних і доказах й іноді на особистих поглядах її творця на окремі її компоненти. Тому вимога створити «остаточну», «абсолютно досконалу» класифікацію виглядає неспроможною;

3) номіналістична – ніяких загальних сутностей (тобто визначених самою природою) немає; існують тільки окремі, одиничні об'єкти, а усі групи, види, класи, в які вони об'єднуються за тими або іншими ознаками, є результатом діяльності людського розуму, що дає цим об'єктам певні імена. З точки зору номіналістичної концепції для об'єктів однієї і тієї ж предметної області існує безліч рівноправних

варіантів класифікації, оскільки тут створення груп об'єктів є результатом операції людського розуму, хоча і заснованому на даних набутого досвіду, але здійснюваного довільно для досягнення тієї або іншої мети [5, с. 24–28].

Класифікацію правових явищ доцільно проводити саме на засадах останньої номіналістичної концепції класифікації, оскільки, як уже зазначалось вище, ми маємо справу виключно з об'єктами, які представляють собою розумові конструкції, тобто вони не є частиною природного світу, а є надбанням людства. Також корисним положенням номіналістичної концепції є постулат про можливість поліваріантності класифікацій з одними й тими ж об'єктами, що характерно та природно для класифікації правових явищ в рамках порівняльно-правової науки.

Важливо зазначити, що будь-яка класифікація правових явищ має відрізнятися від простого описання їх. Для цього мають бути наявні три структурні елементи: множинність груп, які складаються зі схожих, подібних об'єктів; критерій, за яким об'єкти об'єднуються в групи; принцип або закон, згідно з яким усі групи з'єднуються, організовуються в єдину систему [1].

Критерій, за яким об'єкти об'єднуються в групу, є найважливішим елементом класифікації; з ним пов'язані найістотніші характеристики класифікації, і правильність його вибору визначає успіх і у справі її створення, і у виконанні класифікацією своїх функцій. Так, наприклад, для класифікації правових систем в порівняльно-правовій науці допустимим є використання або множинності критеріїв (наприклад, Р. Давид в основу своєї класифікації кладе два критерії: ідеологічний, який є відображенням релігійних, філософських поглядів даного суспільства, його політичної, економічної та соціальної структури; та юридично-технічний, який відіграє допоміжну роль [6, с. 20]), або складних критеріїв (німецькі вчені К. Цвайгерт і Х. Кьотц використовували в якості критерію класифікації правовий стиль, який включав в себе п'ять факторів: історичне походження і розвиток правової системи; пануюча доктрина юридичної думки і її специфіка; специфічні правові інститути; правові джерела і методи їх тлумачення; ідеологічні чинники [7, с. 108]).

Сукупність класифікаційних груп, організованих в єдину систему, складає тіло класифікації. Група може характеризуватися не одним, а цілим комплексом властивостей, коли жодна окремо взята властивість недостатня для встановлення приналежності до неї об'єкта, як не існує і якої-

небудь однієї властивості, необхідної для встановлення такої приналежності. Таким чином, на прикладі класифікації правових систем можна зазначити, що правові сім'ї не є монолітними і повністю одноманітними, правові системи, що входять до їх складу, мають власні, притаманні тільки їм риси, проте це не виключає їх приналежності до правової сім'ї (наприклад, в рамках романо-германської правової сім'ї кожна національна правова система має безліч особливостей, про те це не заважає об'єднувати їх в одну правову сім'ю, у зв'язку з тим, що всі вони мають спільні історичні витоки та спільні принципи функціонування).

Третім основним елементом класифікації є той загальний принцип, який складає стрижень класифікаційної системи в цілому. Цей принцип визначає як спільність властивостей у об'єктів, що належать до одних і тих же груп, так і характер стосунків між різними групами. Для класифікації правових систем таким елементом є існування правової карти світу, яка представляє собою всі правові системи одночасно у їх єдності і окремо одна від одної. Правова карта світу не може собою представляти виключно суми всіх національних правових систем, вона демонструє постійний взаємозв'язок, взаємовплив правових систем, що також відображається і в їх класифікації.

В залежності від типу взаємодії знаків в рамках класифікаційних одиниць А. Солломоник вважає можливим виділити три класи агрегатних станів класифікаційної системи [8, с. 133–138]:

1) зібрання знаків – слабкий агрегатний стан, за якого знаки в системах майже не пов'язані між собою і співіснують рядоположено. У таких системах між знаками не спостерігається жодної ієрархічної залежності і, по суті, вони не розбиваються на класи, хіба що за найпримітивнішими і випадковими ознаками. Основною ознакою такого роду систем є нівелювання включених в них знаків по мірі їх ієрархічної значущості. Вони ніби би усі однаково важливі і рівнозначні [4, с. 202];

2) проміжний агрегатний стан – знаки в системах розподілені по класам, інколи можуть бути навіть ієрархічні відносини між знаками. Знаки групуються за ознаками, запозиченими з їх онтологічних взаємовідносин. Для цього вибирається єдиний критерій (або декілька взаємозв'язаних критеріїв), ці критерії мають бути аргументовані і обґрунтовані. Ентропія в таких системах проявляється на порядок нижче в порівнянні з ентропією в списках знаків, а зв'язки між знаками в системі стають жорсткішими і більш визначеними [4, с. 203];

3) сильний агрегатний стан – зв'язок між знаками в системі дуже глибокий та структурований, за допомогою таких класифікаційних систем можна обробляти цілі пласти дійсності, які закодовані за допомогою цих знаків. Такі системи вимагають найбільш ретельної класифікації включених в них знаків. Практично, тільки починаючи з цього класу систем, можна говорити про достовірні наукові класифікації. Крім того, в системах цього типу увесь час доводиться модифікувати прийняті раніше класифікації. Модифікації відбуваються по двох напрямках: а) до раніше відомих референтів, позначених в системах, постійно підключаються ті, що знову з'являються і раніше невідомі елементи, що підлягають класифікації; б) у елементів, що раніше класифікувались, відкриваються нові властивості, що примушує або переставляти попередні групування, або включати їх в нові класи і підкласи. Головні класифікаційні модифікації систем відбуваються у зв'язку з метою досліджень, що робляться. Ієрархічно побудовані класифікації вимагають попереднього і детального обґрунтування критерію (критеріїв) виділення різних груп об'єктів, що вивчаються, і принципів їх розподілу в системі. Крім того, не менш важливе значення набуває і конструкція (архітектура) самої системи [4, с. 203, 209].

При класифікації правових явищ в може бути наявний кожен з агрегатних станів, в залежності від того, на яких засадах провадиться класифікація. Так, слабкий агрегатний стан представляє собою сукупність правових знаків, які структуровані за абсолютно довільними і незалежними від волі науковця ознаками. Ознака, за якою відбувається структурування знаків по групах, не вказує на іманентні властивості правових знаків, а запозичується зі сторони, як правило, для потреб пошуку. Яскравим екземпляром подібного структурування правових систем є те, як вони розміщені в різного роду юридичних енциклопедіях, довідниках, наприклад, розміщення за алфавітним порядком. Такого роду списки є предтечами достовірної наукових класифікацій правових систем за ознаками і якість, які іманентно ним властиві [4, с. 207]. Проміжний агрегатний стан класифікаційної системи представляє собою класифікацію правових систем, яка здійснюється на основі одного критерію. Класифікатор вибирає одне або декілька взаємозв'язаних властивостей правових систем і розташовує їх по групах відповідно до прийнятого критерію. Ці групи можна порівнювати між собою, кожна з них відрізняється специфічними харак-

теристиками, що дозволяють аналізувати і обробляти їх. Ми отримуємо наукову класифікацію даних об'єктів, з якою вже можна працювати. Прикладом подібної класифікаційної системи може стати класифікація правових систем за географічної ознакою. Третій тип класифікаційних систем дозволяє в подальшому здійснювати переміщення об'єктів з однієї групи в іншу, що є особливо важливим, адже сучасні правові явища постійно змінюються та розвиваються за рахунок запозичень, інтеграції та глобалізації в правовому житті. Переміщення знаків відбувається головним чином як результат змін стану означуваного знаком об'єкту, ці трансформації відповідно відбиваються і в усередині класифікаційної системи [4, с. 209].

Таким чином, будь-яка класифікація правових систем представляє собою знаково оформлену модель. Будь-яка класифікація представляє собою сукупність знаків і, одночасно, нову знакову систему, яка розкриває порядок співвідношення між певною сукупністю знаків. Знакові системи, які результатом класифікації правових систем, є штучними класифікаціями та можуть набувати різного агрегатного стану.

Ключові слова: класифікація, правова система, правовий знак, семіотика.

У статті здійснюється аналіз класифікацій правових систем як результату процесу семіозису, тобто процесу отримання певними явищами знакової форми. Розглядаються основні концепції здійснення класифікацій та агрегатні стани класифікаційних систем, що виникають в результаті класифікації правових систем.

В статті здійснюється аналіз класифікацій правових систем як результату процесу семіозису, то є процесу отримання певними явищами знакової форми. Розглядаються основні концепції здійснення класифікацій та агрегатні стани класифікаційних систем, що виникають в результаті класифікації правових систем.

The article carries out an analysis of classifications of legal systems as a result of the process of semiosis, that is, the process of obtaining of certain phenomena symbolic form. The basic concept of the classifications and aggregate states of classification systems, that result from the classification of legal systems, are examined.

Література

1. Селье Г. *От мечты к открытию* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bibliotekar.ru/otkrytiya2/55.htm>.
2. Чебанов С.В. *Курс лекций: Введение в теорию классификации* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rpri.ru/arshinov/materials/4ebanov/n2.html>.
3. Мейен С.В., Шрейдер Ю.А. *Методологические аспекты теории классификации* // *Вопросы философии*. – 1976. – № 12. – С. 67–79.
4. Соломоник А. *Синтаксис в знаковых системах (с приложением дополненного словаря семиотических терминов)*. Изд. 2-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2011. – 288 с.
5. Субботин А.Л. *Классификация*. – М., 2001. – 94 с.
6. Давид Р., Жоффре-Спинози К. *Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В.А. Туманова*. – М. : *Международ. отношения*, 1999. – 400 с.
7. Цвайгерт К., Кётц Х. *Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х тт. – Том 1. Основы: Пер. с нем.* – М. : *Международ. отношения*, 2000. – 480 с.
8. Соломоник А. *Позитивная семиотика: О знаках, знаковых системах и семиотической деятельности* / Под ред. Г.Е. Крейдлина. Изд. 2-е. – М. : *Издательство ЛКИ*, 2011. – 192 с.

УДК 340.342

Л. Корчевна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПРОБЛЕМА РІЗНОДЖЕРЕЛЬНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

У сучасному національному правознавстві відсутнє опрацювання проблеми різноджерельного права на підґрунті природного права. Водночас конституційне визнання природного права основою української правової системи (ст. ст. 3, 21) створює сприятливі можливості для такого опрацювання. Українські теоретики права й компаративісти віддають перевагу позитивному праву з його принципами законності, порядку й безпеки. Історія й сучасний стан європейського й східноазійського права засвідчують, що природно-правові норми зовні виявляють себе в таких джерелах або формах права недержавного походження, як звичаї, договори, правові доктрини, судові рішення (прецеденти). Закон держави має смисл лише в єдності з ними. Мовою філософії можна сказати й так: субстанційною сутністю права є справедливість; модифікацією цієї сутності є звичаї, договори, правові принципи, судові рішення. Інакше кажучи, згідно з природним правом людина наділена юрисдикцією від природи, вона є приватним законодавцем [1, с. 95, 97; 2, с. 7].

Для різноджерельного недержавного права ключовими є два моменти. По-перше, норми цього права виникають із реальної практики людських стосунків. Творцями,

скажімо, звичаю чи договору є самі учасники цих стосунків, а не зовнішнє для них джерело – воля державного законодавця. Тобто учасники звичаю чи сторони договору самі встановлюють (усно чи письмово) обов'язкові для себе норми. У разі виникнення суперечки суд керується нормами цього звичаєвого чи договірнього права. По-друге, норми недержавного різноджерельного права за своїм походженням є демократичнішими, ніж законодавче право, адже створюються самими учасниками реальних життєвих стосунків.

Чи узгоджується конституційне визнання природного права в Україні з сучасними тенденціями в західному праві? Аналіз західної компаративної літератури з теорії та практики права засвідчує, що так.

На думку Ж.-Л. Берজেя, ототожнення права з однією лише волею держави, незалежно від всіх глибоких мотивів цієї ідеї, здебільшого неточне й надзвичайно небезпечне. Французький правник зазначає: «Віднині більше не йдеться просто про право, яке запроваджується законодавцем, а про компроміс між цим правом і тим, що розглядається як справедливе чи розумне [3, с. 514–515]. І далі: «Сучасні концепції права, сформульовані після Другої світової